

Gümüşhane'de 1895 Ermeni Olayları

Bayram NAZIR*

ÖZET

Anadolu'da Ermeni olaylarının en yoğun yaşandığı dönem 1890'lı yıllardır. Bu dönemde ortaya çıkan hadiseler bilinmeden, I.Dünya savaşı sonrası gelişmelerin anlaşılması son derece güç olur. 1895 yılında Türkiye'nin pek çok yerinde olduğu gibi, Gümüşhane'de de Ermeni ayaklanmaları oldu. Gümüşhane'de patlak veren Ermeni olayları Trabzon'daki hadiselerin bir devamı olarak cereyan etmiştir. Nitekim Trabzon'daki Ermeni olaylarının üzerinden çok geçmeden 25 Ekim 1895 tarihinde Gümüşhane'de Ermeni isyanları başlamıştır. Trabzon Valisi Kadri Paşa, Sadarete çektiği telgrafta Gümüşhane kasabasında İslam ile Ermeniler arasında olayların başladığı ve bütün memurlara olayları yatıştırmaları için emirler gönderildiğini yazıyordu. Gümüşhane'deki olayların nedeni bir jandarmanın Ermenilere ait bir dükkanda zehirlenerek öldürülmesi idi. Yaşanan hadiselerden sonra bazı Kafkas gazetelerinde Gümüşhane'deki Ermenilerin katledildiği yalan haberleri çıkmaya başladı. Gümüşhane'deki olayların yatışmasından sonra mağdur olan Ermenilere yardım edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Olayları çıkaran Ermeniler olmasına rağmen devlet onları korumuş ve gördükleri zararları telafi etmiştir. Devletin gösterdiği bu davranışına rağmen Ermeniler isyanlarını durdurmamışlar, Gümüşhane ve Anadolu'nun diğer vilayetlerinde ayaklanmalar çıkarıp Türk halkına saldırmışlardır.

Anahtar kelimeler: 1895, Ermeni isyanları, Gümüşhane.

1895 Armenian Incidents in Gümüşhane

ABSTRACT

Armenian related incidents in Anatolia emerged dramatically in the 1890's. This era forms a background without it an understanding of the related developments during and after the World War-I would not be possible. As with the whole of Anatolia, 1895 saw Armenian uprisings in Gümüşhane too. The uprisings in Gümüşhane started in October 25.th 1895 as a continuation of the

events that had occurred a short time ago in Trabzon. The governor of Trabzon Kadri Pasha, wrote in a dispatch to the Sadaret that in the town of Gümüşhane, incidents between Moslems and Armenians had begun and that orders were sent to all local officers to calm the situation. The spark of the events in Gümüşhane was the killing of a Gendarm in an Armenian shop by poisoning. After the incidents, false reports of Armenian killings in Gümüşhane began to appear in some Caucasian newspapers. After the incidents calmed down, reparations have been done to the Armenians who were harmed. Although the incidents were initiated by the Armenians, the Ottoman state protected them and took steps towards the reparation of their losses. However, this handling showed no effect on Armenian uprisings which continued to attack Turkish people in Gümüşhane and throughout Anatolia as well.

Keywords: 1895, Armenian uprising, Gümüşhane.

I. Giriş

Harşit Çayı'nın iki yakasında ve genellikle sol bankında kurulu olan Gümüşhane, XIX. yüzyılın başlarına kadar, bugün Eskişehir denilen Süleymaniye mahallesinde bulunmaktaydı. XX. asırda yavaş yavaş çay kenarında oluşmaya başlayan yerleşim bugünkü halini almıştır¹. Osmanlı idari teşkilatında 1867 yılında yapılan yeni düzenleme ile eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilince Gümüşhane, Trabzon vilâyeti içinde bir sancak merkezi haline geldi². 1870 tarihli Trabzon Vilâyeti Salnamesi'ne göre şehir merkezinde on dört, mahalle içinde 920 hane bulunmakta ve bu hanelerde toplam 2.357 nüfus yaşamaktaydı³. Şehirdeki on dört mahalleden biri de Ermeni Mahallesi idi. Ermeni mahallesi, Daltaban'dan şehre çıkarken Dibiç'in çeşmesinden karşıya bakılınca görülen yerlerdi. Yamaçta kurulan bu mahallede sokak yoktu.

*Gümüşhane Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanı, Yrd.Doç.Dr.

¹ Selahattin Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s.1.

² 19. yüzyılda Gümüşhane merkezinde bulunan mahalleler şunlardı: Cami-i Cedid Mahallesi, Cami-i Kebir Mahallesi, Ermeni Mahallesi, Ayana Mahallesi, Hıdırelles Mahallesi (Hızır İlyas), Çarşı Camii Mahallesi, Ayatodori Mahallesi, Kalandar Mahallesi, Meryem Ana Mahallesi, Gözaçan Mahallesi, Israk Mahallesi, Istavroz Mahallesi, Bahçeler Mahallesi (Sabri Özcan San, "Gümüşhane Müstakil Sancağı'ndaki Mahalleler, Aileler ve Hikayeler" *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu* (13-17 Haziran 1990) Ankara 1991, s. 121-123).

³ Metin Tuncel, "Gümüşhane" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996, s. 274.

Evler adeta birbirinin üzerine dik şekilde yamaca inşa edilmişti. Yamacın eğiminden dolayı bir çok evin kapısı hemen önündeki komşu evin damına açılıyordu. Evler arasında çok az ağaç vardı. 19. Yüzyılın sonlarına doğru mahallenin baş tarafında büyük bir Ermeni kilisesi yapılmıştı⁴.

II. Gümüşhane'deki Müslüman ve Ermeni Nüfus

Gümüşhane'de 1895 yılında meydana gelen Ermeni hadiselerini daha iyi anlayabilmek için bu 19.yüzyılın ikinci yarısında şehirde yaşayan Ermeni ve Türk nüfusunun tespit edilmesi önemlidir.

1837 yılına ait nüfus defterine göre Gümüşhane şehir merkezinde 391 hane Müslüman, 262 hane Rum, 185 hane Ermeni vardı⁵. Şehrin toplam hane sayısının 5 rakamıyla çarpılması şehirde yaşayan toplam nüfusu verecektir. Bu durumda şehirde 1.955 Müslüman, 1.310 Rum ve 925 Ermeni yaşamaktaydı.

1869 Trabzon Vilayeti Salnamesi'ne göre Gümüşhane Sancağı dahilinde toplam 24.328 Müslüman nüfusa karşılık 718 Ermeni yaşamaktaydı⁶. Aynı kaynağa göre Gümüşhane sancak merkezinin nüfusu 3.240 kişi idi. Ermeni nüfusunun büyük çoğunluğu sancak merkezinde yaşıyordu⁷. Buradaki rakamlardan da anlaşılacağı üzere Ermeni nüfus oranı Müslümanlara nispeten oldukça düşüktür.

1878 tarihli Trabzon Vilayeti salnamesine göre Gümüşhane sancağının Müslüman nüfusu 27.244 iken Ermeni nüfusu ise 732 kişidir⁸. 1869'dan 1878 yılına kadar olan süreçte Ermeni nüfusunda fazla bir artışın olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1869 yılında Gümüşhane Sancağı'nda toplam nüfus 24.328, Ermeni nüfusu 718 iken 1878 yılında Müslüman nüfus 27.244'e Ermeni nüfusu ise 732'ye çıkmıştır. Dokuz yıllık süre

⁴ San, aynı makale, s. 122.

⁵ BOA, D.CRD, nr.1693.

⁶ Trabzon Vilayeti Salnamesi, Trabzon 1869, s.65.

⁷ Trabzon Vilayeti Salnamesine göre 718 Ermeni'den 567'si Gümüşhane Sancak merkezinde yaşıyordu (Trabzon Vilayeti Salnamesi, s.65).

⁸ Trabzon Vilayeti Salnamesi, Trabzon 1878, s. 118.

içinde Müslüman nüfus 1.916 kişi artarken, Ermeni nüfusundaki artış ancak 14 kişi olmuştur.

Trabzon vilayetinden 6 Teşrinievvel 1309 (18 Ekim 1893) tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Gümüşhane Sancağı'ndaki Ermeni nüfusu hakkında bilgi verilmektedir. Dahiliye Nezareti'ne verilen bilgiye göre Gümüşhane Sancağı'nda kayıtlı 1.494 Ermeni bulunuyordu⁹. Kemal Karpat'ın verdiği rakamlara göre ise 1881-82 yıllarında Gümüşhane Sancağı'ndaki Ermeni nüfus 672 kadın, 814 erkek olmak üzere 1.486'dır¹⁰. Karpat'ın eserinde yer alan rakamlarla Trabzon vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen telgrafta yer alan rakamlar birbirine oldukça yakındır.

Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği'ne 1895 yılında tayin edilen Ahmet Şakir Paşa'nın verdiği rakamlara göre Gümüşhane Sancak merkezinde 247 hane Ermeni bulunmasına karşılık köylerde hiç Ermeni bulunmuyordu¹¹.

1900 yılına gelindiğinde ise Gümüşhane Sancağında Müslüman ve Ermeni nüfus dağılımı şöyle idi: Merkez kazada 24.510 Müslüman, 1.379 Ermeni bulunuyordu. Torul kazasında Müslüman nüfus 22.70 iken Ermeni nüfus kaydına rastlanmamıştır. Kelkit kazasında 25.695 Müslüman, 109 Ermeni vardı. Şiran kazasının ise 14.786 Müslüman, 224 Ermeni nüfusu mevcuttu. Toplam 119.968 nüfusa sahip olan Gümüşhane Sancağı'nda 1.712 Ermeni yaşamaktaydı. Ermeni nüfusu, Gümüşhane Sancağı'nın toplam nüfusunun ancak % 1.4'üne denk gelmekteydi¹².

1906-1907 yılları arasında yapılan nüfus sayımına göre Gümüşhane Sancağı, kazalar da dahil 55.733 erkek, 50.350 kadın Müslüman; 1.280'i erkek ve 1.247'i kadın Ermeni nüfusuna sahipti¹³. Bu arada 1906-1907 yıllarında yapılan nüfus sayımında Anadolu'nun diğer kentlerinde

⁹ BOA, Y.PRK. DH. 7/8.

¹⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003. S.159.

¹¹ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*" İstanbul 1993, s. 66.

¹² Trabzon Vilayeti Salnamesi, Trabzon 1900, s. 142.

¹³ Karpat, *aym eser*, s. 202.

olduğu gibi Gümüşhane sancağında da azda olsa Müslüman nüfusun sayısında bir düşüş olmuştur. Müslüman nüfusun düşüş nedeni 1893-1894 yıllarında bölgede meydana gelen kıtlıktır. Bu tarihlerde Gümüşhane, Bayburt, Bitlis, Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu bölgesinde iki yıl üst üste kuraklık meydana gelmiştir. Kuraklık, hayatı toprağa bağlı olan çiftçileri perişan etmiş ve ürünlerin fiyatı artmıştır. Bölgede yaşanan kıtlık sonucunda insanların bir kısmı köylerini ve şehirlerini terk etmek zorunda kalmıştır¹⁴. Nitekim mahsul azlığından dolayı bölge insanının bir kısmı maiyetlerini temin için Yozgat, Trabzon ve Ankara'ya giderken bir kısmı da Amerika'ya göç etmiştir¹⁵.

III. 1895 Gümüşhane Hadisesi

Anadolu'nun etnik yapısı, XI. Yüzyılda başlayan Türklerin Anadolu'yu fethiyle oluşmuştur. Fetih, Ortadoks Hıristiyan nüfusun çoğunluğu ile Müslüman nüfusun yer değiştirmesine sebep olmuş, Türk idaresinde devam eden İslamlaşma, Anadolu'daki Müslüman nüfusu güçlendirmiştir¹⁶. Gerek Büyük Selçuklular ve gerekse Anadolu Selçukluları devrinde gayrimüslimlere özellikle Ermeni halkına adaletli ve hoşgörülü davranılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında da yönetim anlayışı aynı şekilde devam ettirilmiştir. Ermeniler de asırlar boyu Osmanlı idaresinde *tebaa-yı sadıka* olarak yaşamışlardır¹⁷.

XIX. yüzyıla kadar Ermeniler, Osmanlı yönetiminde sadık vatandaşlar olarak yaşamışlar ve Osmanlı yönetimi de onları hiçbir ayırım gözetmeden güvenlik içinde yaşatmayı ilke edinmiştir. Anadolu'nun pek

¹⁴ Serap Aktaş, *Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri (1895-1918)*, Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisan tezi, Trabzon 2008, s. 35.

¹⁵ BOA, Y.PRK., 9/21. Gümüşhane tarihi ve nüfusu ile ilgili şu eserlere bakılabilir: Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. II; Namık Tağudat, *Gümüşhane Vilayeti*, Gümüşhane 1936; Osman Yalçın, *Erzincan-Gümüşhane*, İstanbul 1961; Sabri Özcan San, *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, Ankara 1987; Metin Tuncel; "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)* Ankara 1991; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlı Tapu-Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boyu/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerinde Hükümlerden Örnekler*, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)* Ankara 1991.

¹⁶ Justin McCarthy; *Muslims and Minorities The Population of Ottoman Anatolia and The End of The Empire*, New York 1983, s.1.

¹⁷ Recep Şahin, *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul 1988, s.41.

çok şehrinde olduğu gibi, Gümüşhane’de de Ermeniler Türklerle birlikte yaşıyorlar ve aralarında iyi komşuluk ilişkileri sergiliyorlardı. Aynı köyde yaşayan bir Ermeni, Türk komşusundan borç para alabilmekte, yine aynı şekilde Müslüman halk da gayrimüslim halktan herhangi bir ihtiyacını giderebilmekteydi¹⁸. İyi komşuluk örnekleri yanında bazen, Türklerle Ermeniler arasında, bazen de Ermenilerin kendi aralarında arazi meselelerinden kaynaklanan problemler çıkabilmekteydi. Ancak bunlar ideolojik ya da siyasi bir özellik göstermiyordu.

XIX. yüzyılda ise milliyetçilik akımı ve batılı devletlerin müdahalesi Ermenileri Osmanlı Devleti’ne karşı harekete geçirmişti. Özellikle 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusya, Ermenilere yönelik koruyuculuk iddialarıyla onları Osmanlı Devleti aleyhinde yönlendirmiş ve savaşın sonunda 100.000 Ermeni’yi Rusya’ya göçürmüştür. 93 Harbine kadar özellikle Rusya Ermenileri kendi yanına çekmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur.

1895 yılına gelindiğinde ise durum çok farklı hale geldi. Fesat cemiyetlerinin talimatları doğrultusunda hareket eden tahrikçi Ermeni fedailer, Ermeniler arasında Osmanlı yönetimine karşı ayrılık tohumları ekmeye başladılar¹⁹. Nitekim, 1895 yılında Anadolu’nun pek çok yerinde olduğu gibi Gümüşhane’de de Ermeni hadiseleri ortaya çıktı. Osmanlı hükümetinin kaygılı bir şekilde izlediği bu olaylar, Avrupa ülkelerinin Türkiye’deki konsolos ve diğer temsilcileri tarafından da dikkatle takip ediliyor ve ülke yöneticileri gelişmelerden haberdar ediliyordu.

Gümüşhane’de 1895 yılında çıkan Ermeni hadiselerini daha iyi anlayabilmek için, Gümüşhane’ye yakın bölgelerde eş zamanlı olarak ortaya çıkan Ermeni isyanlarına kısaca değinmek gerekmektedir.

Ermeni olayları, Erzincan’da 21 Ekim 1895’te ortaya çıktı. Kargaşada Müslümanlardan 6 ölü, 97 yaralı, Ermenilerden 55 ölü ve 102 yaralı olup

¹⁸ Erzurum Ahkâm defterlerinde bu tür komşuluk ilişkilerine dair pek çok kayıt vardır. Mesela 1860 yılında şehir sakinlerinden Markar isimli Ermeni, Keleverek köylü Hacı Mustafa ve birkaç arkadaşından borç para almıştır. *BOA. Erzurum Ahkâm Defteri*, nr.18.

¹⁹ Yunus Özger, *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul 2007. s. 43.

bunlardan 19'u ertesi günü vefat etti. Olayın duyulması üzerine derhal harekete geçen hükümet kuvvetleri, gerekli tedbirleri alarak vakanın daha da büyümesini engelledi. Bütün tedbirlere rağmen olayların Erzincan köylerine sıçramasına engel olunamadı ve buralarda da her iki taraftan ölen ve yaralananlar oldu²⁰.

Erzincan'da olduğu gibi Erzurum'da da Ermenilerin sebep olduğu hadiseler zuhur etti. Erzurum olayları 16 Kasım 1895 tarihinde, askerler üzerine Ermeniler tarafından ateş açılması ile patlak verdi. Daha sonra galeyana gelen Müslümanlardan bir kişinin, bir Ermeni hanesini ateşe vermesi karışıklığın artmasına neden oldu. Hadisenin çıkması üzerine Erzurum valiliği tarafından derhal olaylara müdahale edildi ve başta konsolosluk binaları olmak üzere, Ermeniler ve diğer gayrimüslim milletlere ait kilise ve mektepler hemen askeri kuvvetler tarafından koruma altına alındı. Zarar görebileceği düşünülen bir kısım Ermeni halk da askerler tarafından karakollara ve kışlalara götürülerek güvenlikleri sağlandı. Erzurum olayları 3 saat içinde yatıştırılarak, yağmalanan eşyalar kurulan komisyon tarafından sahiplerine iade edildi²¹.

Erzincan'ın Tercan kazasındaki olaylar, Ermenilerin yol kesme eylemi ile başladı. Mans köyünde⁸⁴ sakin Müslümanlar, öşür mevsimi toplanılan zahireyi naklederken, yollarını kesen Ermeniler "*bize beylik verildi*" diye bağırıp 4 Müslüman'ı darp ettiler. Bununla da kalmayan Ermeni fedaileri eylemlerini daha da artırdılar. Tivnik köyünden 20 silahlı Ermeni'nin Hadikli ekrad reislerinden birini tehlikeli surette yaralaması, bardağı taşıran son damla oldu. Heyecana kapılan ve galeyana gelen yerli Müslüman halkın da harekete geçmesi olayları büyüttü. Kargaşa sonunda Müslümanlardan 25 kişi öldü, 5 kişi yaralandı. Aynı olayda Ermenilerden ise 124 kişi öldü ve 42 kişi de yaralandı²²

²⁰ Özger, *aymı eser*, s.32.

²¹ Erzurum'da 1895 yılında meydana gelen Ermeni isyanlarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Muammer Demirel, "Erzurum'da Ermeni İsyancıları (1890-1895)" *Türkler* c.3, Ankara 2002, s. 99-107.

²² Özger, *aymı eser*, s.33.

Ermeniler 1895 yılında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde eş zamanlı ayaklanmalar çıkarmışlardır. Ermenilerin 1895 yılı içerisinde çıkardıkları olay ve isyanların kronolojik sırası şu şekildedir:

- 16 Eylül 1895 Zeytun (Süleymanlı)
- 29 Eylül 1895 Sivas, Divriği
- 30 Eylül 1895 Bâb-ı Ali olayı
- 2 Ekim 1895 Trabzon
- 6 Ekim 1895 Elazığ, Eğin
- 7 Ekim 1895 Kayseri, Develi
- 9 Ekim 1895 İzmit, Akhisar
- 21 Ekim 1895 Erzincan
- 23 Ekim 1895 Trabzon
- 24 Ekim 1895 Zeytun ayaklanması
- 25 Ekim 1895 Gümüşhane
- 25 Ekim 1895 Bitlis
- 26 Ekim 1895 Bayburt
- 27 Ekim 1895 Maraş
- 29 Ekim 1895 Urfa
- 30 Ekim 1895 Erzurum
- 2 Kasım 1895 Diyarbakir, Siverek
- 4 Kasım 1895 Malatya
- 7 Kasım 1895 Elazığ, Harput
- 9 Kasım 1895 Elazığ, Arapkir
- 15 Kasım 1895 Sivas
- 15 Kasım 1895 Sivas, Merzifon
- 16 Kasım 1895 Antep
- 18 Kasım 1895 Maraş
- 22 Kasım 1895 Muş
- 3 Aralık 1895 Kayseri
- 3 Aralık 1895 Yozgat
- 1895- 1896 Zeytun

Gümüşhane'deki Ermenilerin 1895 yılında çıkardıkları isyan Trabzon'da meydana gelen olayların bir halkası niteliğinde olmuştur. Şöyle i: Trabzon, İran ve Doğu Anadolu'nun Karadeniz'e açılan bir limanıdır. Bölgede yaşayan birtakım Ermeniler, şehrin bu özelliğinden istifade

ederek silah kaçakçılığı ve casusluk faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Sistematik bir hazırlık içine giren Ermeniler, Trabzon'da hadiseler çıkmadan önce, şehre öteden beri av için gönderilen barutun yüzde seksen gibi çok büyük kısmını satın alarak bu hazırlıklarına hız vermişlerdir. Sadece barut alımıyla yetinmeyen Ermeniler, Karadeniz yoluyla Trabzon'a gelen, martini ve şınavdır tüfekleri, Rus yapımı silahları, fişek ve kovan gibi silah malzemelerini de satın alarak hazırlıklarını tamamlamışlardır. Bütün bunlardan sonra, 3 Ekim 1895 tarihinde şehre misafir olarak gelen Van eski valisi Bahri Paşa, Trabzon Fırka-i Askeriye Kumandanı Hamdi Paşa ile Trabzon İran konsolosu Mîrza Râzî Han ve Posta ve Telgraf müdürü İzzet Beylerin sokakta iki Ermeni'nin silahlı saldırısına uğramasıyla Trabzon olayları başlamıştır. Saldırıda Bahri ve Hamdi Paşalar ayaklarından yaralanmışlardır²³. Yapılan geniş çaplı tetkikat sonrasında Trabzon olaylarının failleri yakalanarak, yargılanıp gerekli cezaya çarptırıldılar.

II. Abdülhamid tarafından Anadolu ıslahatı ile görevlendirilen ve müfettişlik vazifesi nedeniyle Erzurum'da bulunan Şakir Paşa, Sadarete çektiği telgrafında gerekli önlemlerin alınmaması halinde Trabzon'da cereyan eden Ermeni olaylarının komşu vilayetlere de sıçrayabileceği uyarısında bulunuyordu²⁴. Gerçekten de olaylar kısa süre sonra çeşitli yollarla Gümüşhane'ye sıçradı. Tespit edilebildiği kadarıyla Gümüşhane'de patlak veren Ermeni olayları Trabzon'daki hadiselerin bir devamı olarak cereyan etmiştir. Nitekim, Trabzon Valiliği'nin Babıali'ye gönderdiği 12 Ekim 1895 tarihli raporunda Trabzon'da meydana gelen hadiselerle ilgili bilgiler verdikten sonra Gümüşhane Sancağı'ndaki Ermeni hadiselerinde Müslümanlardan 3 ölü, 4 yaralı, Ermenilerden ise 4 ölü 1 yaralı olduğunu yazmaktadır²⁵.

Trabzon'da meydana gelen hadiseden sonra bir taraftan Müslüman ahali heyecana kapılırken diğer taraftan Ermeniler de bir araya gelerek baskın hazırlıkları yapmaya başlamışlardı. Nitekim Gümüşhane

²³ Özger, *aynı eser*, 35.

²⁴ BOA. Y.EE. 81/16. 15 Teşrîn-i Evvel 1311/ 27 Ekim 1895 tarihli Yaver-i Ekrem Şakir Paşa'nın Sadarete telgrafi.

²⁵ BOA., Y.PRK. BŞK, 43/111.

mutasarrıflığının IV. Ordu müşirliğine verdiği bilgide, Gümüşhane'ye bağlı Gümüşlü ve Santa taraflarında yaklaşık 500 silahlı Ermeni grubun bir araya gelerek Bayburt'a altı saatlik mesafeye kadar yaklaştıkları ve Kayt ovasında toplandıkları bildirilmekteydi²⁶.

Trabzon'da meydana gelen Ermeni olaylarının Gümüşhane'ye sıçraması üzerine, Gümüşhane Mutasarrıfı kontrolü sağlayabilmek için Trabzon'dan nizamiye süvari askeri takviyesi istemiştir. Gümüşhane'den gelen bu talebe 19 Ekim 1895 tarihinde cevap verilmiştir. Verilen cevapta süvari birliklerinin İkinci Bölüğü Bayburt'a, bir bölüğü Tercan'a, diğer iki bölüğün ise asayişini temin için Erzincan'a gönderildiği, bu nedenle Gümüşhane için hiçbir taraftan süvari askeri temin etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir²⁷.

Bu gelişmelerin hemen ardından 25 Ekim 1895 tarihinde Gümüşhane'de Ermeni isyanları başlamıştır. Nitekim Trabzon Valisi Kadri Paşa, Sadarete çektiği telgrafta Gümüşhane kasabasında Müslümanlar ile Ermeniler arasında olayların başladığı, bütün memurlara olayları yatıştırmaları için emirler gönderildiğini yazıyordu²⁸.

Gümüşhane'deki olayların nedeni bir jandarmanın Ermenilere ait bir dükkanda zehirlenerek öldürülmesiydi. Bu ölüm olayı iki toplum arasında gerginliğe neden olmuş ve arkasından çatışmalar meydana gelmiştir²⁹. Jandarma erinin zehirlenmesi olayında aktif rol oynayan İsrailyan'ın evinden Müslüman halkın üzerine ateş açılması ile olaylar iyice büyümüştü³⁰. Beş saat kadar süre bu olaylarda, yaralanma, ölüm, hırsızlık ve yağmalanma hadisleri meydana gelmiştir. Olaylardan sonra zararların tespiti ve yağmalanan malların iadesi için bir komisyon kurulmuş ve yağmalanan malların sahiplerine iadesine başlamıştır³¹.

²⁶ BOA, Y. HUS, 337/121.

²⁷ BOA., A.MKT. MHM. 663/2.

²⁸ BOA, HR. SYS. 2812/4

²⁹ BOA, Y.EE. 36/131.

³⁰ BOA. Y.EE. 36/131; Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C.I, Ankara 1994. s.167; Aktaş, *aym eser*, s.47.

³¹ BOA. Y.EE. 36/131; Aktaş, *aym eser*, s.47.

Gümüşhane’de Ermeni Mahallesi (II. Abdülhamid albümünden)

Trabzon Valisi Kadri Bey 26 Ekim 1895 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne gönderdiği telgrafta Gümüşhane’deki olayların yatıştığı, silahlı olarak kiliselere kapanan Ermenilerin ikna edilerek kiliselerden çıkarılıp aileleriyle beraber evlerine gönderildiği, yağma edilen eşyaların geri alındığı ve her iki taraftan ölenlerin tahminen on kişi olduğunu bildiriyordu. Kadir Bey, Yağma edilen eşyaların tamamen geri alınması, kargaşanın tekrar meydana gelmesine katiyen meydan verilmemesi ve yağmacıların mahkemeye çıkarılması için katı emirler verildiğini de telgrafta ifade ediyordu³².

Gümüşhane’deki 25 Ekim 1895 tarihli Ermeni hadiseleriyle en kapsamlı bilgiyi dönemin Zabtiye Nazırı Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Tarih-i Vukuatı* adıyla kaleme aldığı daha sonra *Ermeni Olayları Tarihi* adıyla

³² BOA., Y.MTV., 130/64.

neşredilen eserde vermiştir³³. Hüseyin Nazım Paşa, dönemin Padişahı Sultan II. Abdülhamid'e takdim ettiği kitabında Gümüşhane merkezinde 247 hane Ermeni olduğuna, köylerde ise hiçbir Ermeni bulunmadığını yazar. Paşa'nın Gümüşhane'deki 1895 Ermeni hadiseleriyle ilgili şu bilgileri verir:

Hüseyin Nazım Paşa'ya göre Gümüşhane'deki Ermeniler, dışarıdan gelen fedailerin telkin ve teşvikleriyle isyan ettiler. Fedailer, Ermeniler arasında Gümüşhane'de hükümet konağını ele geçirecekleri propagandasında bulunuyorlardı. Nazım Paşa, Gümüşhane'de Ermenilerin isyan ettikleri 25 Ekim 1895 Cuma günü Bitlis'te de isyan etmelerine dikkat çekiyordu. Paşa'nın verdiği bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Ermenilerin iki farklı şehirde aynı günde isyanların çıkması Ermenilerin planlı olarak hareket ettiklerini göstermektedir. Ermenilerin planlı hareket ettiklerini gösteren diğer bir kanıt ise 25 Ekim 1895 Cuma günü Ermenilerin dükkanlarını açmamalarıdır³⁴.

Paşa'nın verdiği bilgiye göre Ermeniler, Müslümanlar üzerine ateş açmışlar, ateş açılan yerde asker bulunmadığından Müslümanlar, kendilerini müdafaa etmek isteyince çatışma çıkmıştı. Hadiseyi haber alan kasaba yakınındaki köylüler hemen olay yerine akın etmişler ve devam eden dört-beş saatlik çatışmadan sonra Müslümanlardan iki kişi ölmüş, dört kişi yaralanmış Ermenilerden ise sekiz kişi ölmüş ve birkaç kişi de yaralanmıştır. Paşa'nın olay hakkında verdiği bilgiye göre Müslümanlarla Ermenilerin karşı karşıya gelmesini istemeyen hükümet köylülerin olay yerine gelmesini önlemek için yoğun çaba göstermiştir. Hükümetin yanı sıra şehirde bulunan ayanlar ve ulema da olaylara karışmaması için Müslüman halka tavsiyelerde bulunmuşlardır. Fakat

³³ 1270-1346 (1854-1927) yılları arasında İstanbul'da yaşayan Hüseyin Nazım Paşa, Zaptiye Nazırlığı dönemindeki olayları derleyerek iki ciltlik bir rapor halinde ve 29 Recep 1314 (3 Ocak 1897) tarihinde "Ermeni Tarih-i Vukuatı" adıyla Sultan II. Abdülhamid'e sunmuştur. Hüseyin Nazım Paşa raporun takdiminde Ermeni meselesinin şimdilik ortadan kalkmış gibi görünmesine rağmen, bu konunun teferruatıyla padişah tarafından bilinmesini temin ve doğru bir Ermeni olayları tarihi yazmak amacıyla kendisinin Zabtiye Nazırlığı görevinde bulunduğu sürede , gerek Dersaadet'teki gerek dışarıdaki hadiseleri ve sebeplerini, bunlara karşı alınacak tedbirleri ihtiva eden bu raporu yazdığını ifade etmektedir (Hüseyin Nazım Paşa, *aynı eser*, C.I., s. XXV).

³⁴ Hüseyin Nazım Paşa, *aynı eser*, s.47.

yapılan tembih ve tavsiyeler etkili olmamıştır. Çünkü şehirde asker bulunmadığı gibi jandarmanın da her biri görev nedeniyle şehir merkezi dışında olduğundan olayların önüne geçilememiştir. Paşa'nın verdiği bilgiye göre, olayların çıktığı sırada Erzincan'dan Trabzon'a gelmekte olan Dördüncü Ordu-yı Hümayunu nakliye taburu kargaşayı durdurmaya çalışmışsa da Ermeniler tarafından tabur üzerine ateş açılmıştır. Ancak sonunda askerler olayları yatıştırmayı başarmış ve şehirde kanlı bir çarpışmanın önüne geçilmiştir³⁵.

Yaşanan hadiselerden sonra bazı Kafkas gazetelerinde Gümüşhane'deki Ermenilerin katledildiği haberleri çıkmaya başladı. Gazetelerde yer alan haberlere göre güya Trabzon, Giresun, Samsun ve diğer bazı mahallerden binlerce Ermeni ve Rum Rusya'ya firar etmekte, Erzurum, Bitlis, Ahlat, Bayburt, Tercan ve Gümüşhane de ise Ermenilerin katledildiği haberleri yer almaktaydı³⁶. Söz konusu gazeteler çıkan olaylarda, askerlerin de iştiraki olduğu gibi yalan beyanatlar sunarak, okuyucularını yönlendirme cihetine gitmişlerdir.³⁷ Bu durum, olayları sona erdirmek için, üzerlerine düşen vazifeyi fazlasıyla yerine getiren askeri ve idari makamları oldukça rahatsız etmiştir.

Osmanlı Devletini de gerçekten zora sokan bu tür baskın hadiseleri, biraz daha irdelendiğinde çok önemli bir ayrıntı ortaya çıkmakta ve olayların bütün seyrini değiştirmektedir. Bu ayrıntı da, bazı baskınların Türk kıyafetli Ermeni fedailerini tarafından gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nitekim, 25 Ekim 1895 hadiselerinden 5 gün sonra Gümüşhane'de hoca kıyafeti giyen bir Ermeni çetesi postaya saldırıp silahlı eylem yapmıştır. Çevre köylerden gelen Müslümanların hadiseye karışmalarıyla olaylar büyümüş ve bunun üzerine idare-i örfiye ilan edilmiştir³⁸. Ermenilerin tebdil-i kıyafet edip Türk kıyafeti giymeleri sadece Gümüşhane'de yaşanmamıştır. Buna benzer hadiseler başka bölgelerde de yaşanmıştır. Nitekim, Bayburt hadisesi sonrası yakalanan ve ifadesi alınan Lüsunklu Kasba'nın, "... *Kopuz manastırına geldik, on iki kişi olduk... kasabadan*

³⁵ Hüseyin Nazım Paşa, *aynı eser*, s. 166-167.

³⁶ BOA; A. MKT., MHM. 535/40.

³⁷ BOA. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, s. 128.

³⁸ BOA., Y.EE. 36/131: Aktaş, *aynı eser*, s.48.

*gelenler martini ve fişekli oldukları halde laz elbiseli ve başlarında kapalak geldiler. Bize de beş kat laz elbisesi getürdüler, cümlemiz on iki kat laz elbisesini giydik...”*³⁹ şeklindeki ifadesi bu durumu gözler önüne sermekte ve acaba laz eşkıyaları tarafından yapıldığı ileri sürülen bir çok baskının laz kıyafetli Ermeniler tarafından mı yapıldığı sorusunu akla getirmektedir.

Gümüşhane’deki olayların yatışmasından sonra mağdur olan Ermenilere yardım edilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar 3 yıl sonra netice vermiş 25 Ekim 1895 Gümüşhane olaylarında zarar gören Ermenilere ikişer mecdiye verilmesi kararlaştırılmıştır⁴⁰. Olayları çıkaran Ermeniler olmasına rağmen devlet onları korumuş ve gördükleri zararları telafi etme yönüne gitmiştir. Devletin bu alicenaplığına rağmen Ermeni isyanları durmamış daha sonraki yıllarda Gümüşhane ve Anadolu’nun diğer vilayetlerinde ayaklanmalar çıkarıp Türk halkına saldırmışlardır.

Gümüşhane, Trabzon-Erzurum transit yolu üzerinde bulunması ve bir geçiş bölgesi olmasından dolayı Ermeniler, başka bölgelerdeki isyanlarda Gümüşhane’yi lojistik destek için kullanmışlardır. Nitekim 1895 yılında Bayburt’ta meydana gelen Ermeni olaylarında Ermeniler Gümüşhane’nin bu özelliğinden yararlanmışlardır. Gümüşhane, İstanbul’dan gelip Bayburt’ta eylem yapmak isteyen Ermenilerin kaldıkları ve dinlendikleri bir durak olmuştur⁴¹. Bayburt’ta olay çıkarmak isteyen Ermeniler İstanbul’da Fesat Cemiyeti’ni kurdular. Cemiyetin fedai adında üyeleri vardı. Bu fedailer, reisleri Arvet’in deyimiyle, “*Memleketleri Ermenistan yapmak*” maksadıyla, İstanbul’dan yola koyuldular. Şüphe çekmemek için çok gizli ve planlı hareket ederek, deniz yoluyla gruplar halinde Trabzon’a geldiler. Buraya ilk gelen grup, bir Ermeni kahvehanesinde konaklayarak, arkadan gelenleri bekledi ve ekip tamam olunca Gümüşhane’ye doğru hareket ettiler. Gümüşhane’de 4 gün kalıp buradaki Ermenilerden de destek aldıktan sonra Varzahan köyü (Uğrak) yoluyla Bayburt’a ulaşım eylemlerini icra ettiler⁴².

³⁹ BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29; Özger, *aynı eser*, s. 63.

⁴⁰ BOA., MKT. MHM. 687/3.

⁴¹ Aktaş, *aynı eser*, s.50.

⁴² Özger, *aynı eser*, S. 59.

IV. Sonuç

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan ulus-devlet anlayışı çok uluslu devletleri rahatsız etmişti. Bunların başında da Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu geliyordu. 1815 Viyana Kongresiyle Avrupa'nın haritası yeniden şekillenirken Osmanlı Devleti ile ilgili sorunlara da *Şark Meselesi* adı altında yeni bir tanımlama getirildi. Osmanlı toplumundaki Ermeniler de Batılı devletler tarafından hep Şark Meselesinin bir parçası olarak görüldü. Sırp ve Rum isyanlarından sonra 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Doğu Anadolu'dan 100.000 Ermeni Rusya'ya göçürülmüş ve bu göç olayından sonra Anadolu'nun demografik yapısı değişmiştir.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı geleneksel olarak izlediği politikayı değiştirmiş ve Osmanlı Devleti'ni yıkmak için politikalar geliştirmeye başlamıştır. Nitekim bu politikaların bir sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin bazı stratejik noktalarını işgal ettiği gibi Doğu Anadolu'daki Ermenileri de isyana teşvik etmiştir. 1895 yıllarına gelindiğinde Ermeniler Hınçak ve Taşnak adlı cemiyetlerle seslerini bir taraftan uluslar arası arenada duyururlarken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'nde isyan faaliyetlerine başlamışlardı. Ermenilerin tertip ettiği eylemler Osmanlı Padişahını hedef alacak kadar ileri boyutlara ulaşmıştı. Ermeni isyanları Osmanlı ülkesinin her tarafına yayılmıştı. 1895 yılında Gümüşhane'de meydana gelen hadisler de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde görülen Ermeni İsyanlarının bir sonucudur.

Gümüşhane Sancağı'nda Ermeni nüfus oranı 1869 yılında % 1.5, 1878 yılında %1.7, 1881 yılında %2, 1893 %1.4, 1900 yılında % 1.4 idi. Bu rakamlar, Ermenilerin Gümüşhane'de hiçbir zaman çoğunlukta olmadıklarını göstermektedir. Gümüşhane'deki Ermeni hadiselerinde üzerinde durulması gerek önemli bir husus da Ermenilerin tebdil-i kıyafet ederek eylem yapmalarındır. Aslında Ermenilerin bu taktiği Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde de uyguladıklarını görmekteyiz. Ermeniler bu şekilde hareket ederek Türklerin Ermenileri öldürdüğü imajını Avrupa kamuoyuna vermeyi hedefliyorlardı.

Gümüşhane, Trabzon-Erzurum yolu üzerinde önemli bir duraktı. Trabzon, Bayburt ve Erzurum'da isyan çıkarmak isteyen Ermeniler, Gümüşhane'nin bir geçiş güzergahı olmasından istifade etmişlerdir. Gümüşhane'deki Ermeniler sadece yaşadıkları sancakta değil, aynı zamanda komşu vilayet ve sancaklardaki isyanlara karışma ya da isyanlara destek olma eğiliminde oldukları anlaşılmaktadır. Gümüşhane'deki Ermeni hadiselerinin bir başka önemli özelliği de başka yerlerde çıkan isyanlarla aynı güne tesadüf etmesidir. Buda Ermenilerin organize oldukları ya da edildiklerin açık bir göstergesidir.

ARŞİV BELGELERİ

BOA. Y.EE. 81/16
BOA., Y.PRK. BŞK, 43/111
BOA, Y. HUS, 337/121
BOA., A.MKT. MHM. 663/2
BOA, HR. SYS. 2812/4
BOA. Y.EE. 36/131
BOA, D.CRD, nr.1693
BOA, Y.PRK. DH. 7/8
BOA., A.MKT. MHM. 687/3
BOA; A. MKT., MHM. 535/40
BOA. Erzurum Ahkâm Defteri, nr.18
BOA, Y.PRK. 9/21
BOA., MKT. MHM. 687/3
BOA. İ.ASK. 1314 S 28/29
BOA., Y.MTV. 130/64

KAYNAKLAR

AKTAŞ,Serap; *Gümüşhane ve Çevresinde Ermeni Faaliyetleri (1895-1918)*, Karadeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış yüksek lisan tezi, Trabzon 2008
DEMİREL, Muammer; "Erzurum'da Ermeni İsyancıları (1890-1895)" *Türkler* c.3, Ankara 2002
EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname, C. II
HÜSEYİN NAZIM PAŞA, *Ermeni Olayları Tarihi*, C.I, Ankara 1994

- KARACA, Ali; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)* İstanbul 1993
- KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003
- KIRZIOĞLU, Fahrettin; Osmanlı Tapu-Tahrir ve Mühimme Defterlerinde Gümüşhane Bölgesi Türk Boyu/Oymak Hatıraları ve Madenler Üzerinde Hükümlerden Örnekler, *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)* Ankara 1991
- MCCARTHY, Justin; *Muslims and Minorities The Population of Ottoman Anatolia and The End of The Empire*, New York 1983
- ÖZGER, Yunus; *1895 Bayburt Ermeni Ayaklanmaları*, İstanbul 2007
- SAN, Sabri Özcan; "Gümüşhane Müstakil Sancağı'ndaki Mahalleler, Aileler ve Hikayeler" *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)* Ankara 1991
- SAN, Sabri Özcan; *Rusların Gümüşhane İlini İşgali*, Ankara 1987
- ŞAHİN, Recep; *Tarih Boyunca Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul 1988
- TAĞUDAR, Namık; *Gümüşhane Vilayeti*, Gümüşhane 1936; Osman Yalçın, *Erzincan-Gümüşhane*, İstanbul 1961
- TOZLU, Selahattin; *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998
- TUNCEL, Metin; "Gümüşhane" *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996
- TUNCEL, Metin; "Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler ve Gümüşhane Örneği", *Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane Sempozyumu (13-17 Haziran 1990)* Ankara 1991
- Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Trabzon 1869
- Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Trabzon 1878
- Trabzon Vilayeti Salnamesi*, Trabzon 1900